

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ЛІТЕРАТУРА Й ІСТОРІЯ»

Запоріжжя
2022

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

“ЛІТЕРАТУРА Й ІСТОРІЯ”

17–18 листопада 2022 року

Запоріжжя
2022

УДК: 82:94(477)(062)

Л 642

Редакційна колегія:

Бакаленко Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Горбач Наталія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Доброскок Світлана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету

Кравченко Валентина Олександрівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Курилова Юлія Романівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Ніколаєнко Валентина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Проценко Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету;

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету Запорізького національного університету (протокол № 5 від 23 грудня 2022 р.)

Л 642 Література й історія : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (17–18 листопада 2022 р.) / редкол. : Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упоряд.), І. М. Бакаленко (техн. ред.) та ін. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. 370 с.

Матеріали збірника присвячені науковому осмисленню взаємодії літератури й історії в національному й глобальному вимірах. Літературознавчий дискурс дослідження літератури поєднаний із лінгвістичними, методичними, соціокультурними та іншими аспектами вивчення окресленого питання.

Основу збірника склали дослідження, найголовніші положення яких виголошено в доповідях учасників Всеукраїнської наукової конференції «Література й історія» (Запоріжжя, 17–18 листопада 2022 р.). Призначений для фахівців і всіх, кого цікавлять проблеми української літератури, національної історії, духовності в літературі й культурі.

*За зміст матеріалів і правильність цитування відповідальність несе автор
© Кафедра української літератури філологічного факультету ЗНУ, 2022*

ЗМІСТ

Бабійчук Т. В. РОБОТА НАД РОМАНОМ В. ХМЕЛІВСЬКОГО «ПЛАНІДА»	10
Бакаленко І. М. ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.	14
Безродних І. Г. ПОЕТИ-«КАВАЛЕРИ» ЯК УЧАСНИКИ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ	18
Білик Г. М. П'ЕСИ «ХЛІБНЕ ПЕРЕМИР'Я» С. ЖАДАНА Й «ГРА У ВОЙНУШКУ» Б. ДЖАНИКАШВІЛІ: СПОРІДНЕНІ ДРАМАТИЧНІ КОДИ «ЛОКАЛЬНИХ» ІСТОРІЙ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ.....	21
Бондарчук К. С. ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗВО...	28
Борзенко О. І. АНТІН ГОЛОВАТИЙ У ТВОРАХ Г. КВІТКИ Й Т. ШЕВЧЕНКА.....	31
Варданян М. В. БОГАТИРІ-СУПЕРГЕРОЇ УКРАЇНИ В ЛІТЕРАТУРІ ТА КІНО: МІЖМИСТЕЦЬКИЙ ПЕРЕКЛАД «СТОРОЖОВОЇ ЗАСТАВИ» В. РУТКІВСЬКОГО.....	34
Василишин О. В. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОЗАЦТВА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Б. ХАРЧУКА....	40
Гладишева В. І. ДОЛЯ ПОКОЛІНЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «ДІВА МЛИНИЦА».....	43
Горбач Н. В. ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРО ГОЛОКОСТ.....	45
Гречешнюк О. О. ПРОПРАЦЮВАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО МИНУЛОГО ЯК ЛЕЙТМОТИВ НОВІТНЬОГО РОМАНУ ПОКОЛІНЬ.....	50
Громова Н. В., Герасимець Т. В. ПОРУШЕННЯ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ У ТВОРАХ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ	56
Гурдуз А. І. РЕАЛІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФЕНТЕЗІ Р. РІТЗА, Г. ДЕЛЬ ТОРО І К. ФУНКЕ.....	58
Гутарук Н. В. СЕРЕДНЬОВІЧНА ДИТИНА В ТЕОРІЇ Ф. АР'ЕСА ТА ДЗЕРКАЛІ ТОГОЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ.....	63
Даниленко Л. В. ВАЖКА ТЕМА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ОСМИСЛЕННЯ КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ В СРСР.....	66

Даниленко Л. В.
к. філол. н., ст. викладач
Запорізький державний медичний університет

ВАЖКА ТЕМА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ОСМИСЛЕННЯ КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ В СРСР

У сучасній українській прозі про радянське минуле проговорюються травми постколоніального минулого, відкриваються сторінки засекреченої історії, розвінчується міф про «щасливе» життя радянського громадянина. Тематика й жанрові форми таких творів різноманітні. Авторські ідеї втілюються через ностальгічні прояви пам'яті (емоційні екскурси в дитинство та юність із деталізацією часопростору) та іронію чи сарказм (засудження радянської стагнації, викриття примітивності повсякдення тощо). Теорії пам'яті у письменстві також орієнтуються на «тотальгію» (ностальгію за тоталітаризмом). У випадку пострадянського світовідчуття – це осмислення становища людини в системі стагнації, контролю, залежності, терплячості, страху, перекладань проблем на «батька-керівника» та нівелювання індивідуальності. М. Епштейн пояснює значення терміну досить стисло і влучно: «Тотальгія – це знак деградації» [1, с. 63].

Серед багатьох проблем, що висвітлюють радянський період, привертає увагу проблема травми. Йдеться про події чи явища, які залишили слід в історії і стали болючим досвідом поколінь. Українські письменники доби незалежності звертаються до травматичного минулого, переносючи важкі питання в поле художнього дискурсу про цінність людського життя й відродження світу. У літературі, зокрема в романістиці, представлені такі теми: голодомори, боротьба радянської влади з дисидентами, Чорнобильська катастрофа, що вилилась у літературний феномен сучасності – «чорнобильський текст»; війна в Афганістані тощо. Механізми художнього відтворення «важкого» мають свої тонкощі. У художній прозі перспективним вважається дискурс, що стосується «культури рани». О. Пухонська зазначає, що «культура рани вже кілька десятиліть активно дошукується механізмів пропрацювання травми не лише тими, хто її зазнав, а й нових поколінь, які тою чи тою мірою перманентно відчувають над собою загрозу неунікненого впливу минулого» [6, с. 7]. Головне завдання автора, що пише про травму покоління, – продемонструвати досвід тих, хто достойно / недостойно пережив трагічне та відродити втрачену пам'ять. Поєднання естетики, психологізму й аналітичності в зображенні травми створює ефект полегшення, купірування ран часу. О. Пухонська називає цей процес «культурною терапією» і вважає її «найдієвішим механізмом культури рани» [6, с. 8].

Серед травм минулого є надзвичайно важкі, зі складним «купіруванням». Одна з них – каральна психіатрія в СРСР. Про цю страшну реальність говорять дослідники радянського часу (М. Аронова, О. Криштопа, Л. Крупник, Н. Тарчевська). Широкому загалу вже відомі свідчення колишніх в'язнів секретних

закладів: мемуари-автобіографія Л. Плюща «У карнавалі історії», книга С. Глузмана «Малюнки по пам'яті або Спогади відсидента», мемуари та публіцистика В. Овсієнка «Світло людей».

Сучасні українські письменники пишуть про каральну радянську психіатрію, намагаючись донести страшну правду художньо-естетичними засобами. Тема жахливих медичних експериментів над інакодумцями демонструє конфлікт між добром і злом у найбільш загостреній формі. Це дає можливість створювати карколомні сюжети з винятковими образами та напруженою атмосферою.

Про психіатричні заклади-тюрми в СРСР розповідається в романах «Травам не можна помирати» Степана Процюка (2017) та «Зламани сходи» Бориса Крамера (2019). У контексті теми інтерес викликає книга «У павутинні безуму» Ксенії Кирилової (2019) (текст, перекладений з російської, вийшов у видавництві «Дух і літера»).

Події творів майже збігаються в часі – 70-ті роки, період прискіпливого і грубого контролю радянською владою дисидентів та всіх, хто підозрювався в будь-яких проявах інакодумства. Механізм такого контролю – органи КДБ та різні його структури. Ключові образи романів – лікарні-тюрми, розміщені по різних регіонах Радянського Союзу, але абсолютно схожі візуально й сутнісно.

С. Процюк розповідає про психлікарню в Дніпропетровську, яка існувала насправді та згадується в документах і спогадах очевидців. Б. Крамер вигадав місцевість розташування страшної лікарні, підкреслив її засекреченість, тим самим узагальнив проблему. К. Кирилова робить лише натяк на справжність подій, у її творі психіатрична лікарня не має точної адреси, існує «за межами населеного пункту Мединський на північ від Свердловська» в росії. Особливості описів зовнішнього і внутрішнього вигляду каральних психіатричних закладів мають багато спільного: зосередження уваги на деталях, які підтверджують свою функцію обмеження волі; створення атмосфери важкості, небезпеки, страху. «Висока кам'яна огорожа з колючим дротом угорі, громіздка металева брама, що розкривається повільно, з гуркотом, вартові в будці...» («Зламани сходи») [4, с. 45]. «Високий мур із завитками колючого дроту, що стовбурчилися у різні боки, заборонена зона внутрішнього дворика, вишки по кутках, такі схожі на табірні, тонкі вени сигнальних дротів уздовж стін» («У павутинні безуму») [3, с. 29]. Автори фіксують специфічні деталі екстер'єрів як часопросторів. Увага на подробицях дає можливість якнайточніше виразити жахливе, те, що принижує людину: «внутрішні приміщення із вицвілими кумачевими стягами й портретами лисого вождя», «вузькі палати для хворих, де ліжко налазило на ліжко, а ноги на голови» («Травам не можна помирати») [5, с. 108]; «сірі стіни, сірі лахміття, потемніла від бруду стеля, тіснота й калюжа на підлозі..., брязкіт дверей, стогони пацієнтів» («У павутинні безуму») [3, с. 79].

У всіх трьох книгах переконливо передано відчуття персонажів, які є спостерігачами чи основними учасниками подій. Це різні люди: поет Максим Томиленко – в'язень психлікарні («Травам не можна помирати»); журналіст Юрій Холоденко, який знаходить зниклого ще в 70-х роках батька – жертву

психологічних експериментів («Зламани сходи»); київський дисидент Віктор Бутко та інженер-конструктор Олексій Голубов, що стали жертвами каральної психіатрії, випускниця медінституту Ірина Красильникова, яка працює у спецлікарні медсестрою, та офіцер ЦРУ, що виконує надсекретне завдання («У павутинні безуму»). Авторські ідеї, жанрова стилістика та сюжетні переплетення творів відповідають особливостям зображення «важкої» теми – долі людини, що піддається репресивному «лікуванню».

С. Процюк орієнтується на документальність та публіцистичність, бо ставить за мету різко викрити злочини. У його романі показано конкретний медичний заклад та названо імена радянських психіатрів, професорів Лунца і Снежневського, які проводили дослідження над людьми. Письменник докладно описав сутність каральної психіатрії, специфіку ліків і стани хворих. У діях лікарів продемонстрував вищий вимір цинічності: «Вісім мілілітрів десятивідсоткового розчину у вену. І швидко – щоб хворий відчув біль, про який він іще не здогадувався, навіть не припускав, що барбаміл і такий біль існують на світі» [5, с. 110]. Помітна увага на намірах КДБ карати в спецлікарнях саме українців, за їхню національну позицію та мову. У Максима Томиленка лікарі визнавали «шизоид с острыми психотическими осложнениями на почве бредовой идеи так называемого украинского языка» [5, с. 98], що давало підстави визначати діагноз, вигаданий спецслужбами, – «вялотекущая шизофрения» [5, с. 100]. Каральна психіатрія «лікувала» таке «захворювання» жорстоко, перетворювала людину на «ганчірку». С. Процюк відтворює аж надто напружену атмосферу, яка відбувається в лікарні. Для цього докладно й послідовно характеризує фізичний біль та фізіологічні страждання: «кожен порух стає закривавленим ножом убивці, що скрадається, аби вирізати серце... від тих відчуттів течуть сеча і навіть краплинки калу»; «відчуваєш себе мішком лайна, який валяється на нарах» [5, с. 152–153]. Щоб створити образ болю, письменник застосовує цілий набір художніх засобів. Це метафори, гіперболи, порівняння, звуконаслідування тощо. Водночас автор стежить, щоб сприйняття його тексту було щадним, тому вдається до фольклорної романтичності – ідеалізації персонажа, використання сновидінь, символіки. Як і в героїчних творах усної народної творчості, головний персонаж Максим Томиленко наділений винятковими рисами – людяністю, чесністю, духовною стійкістю. Натомість його вороги, а саме медперсонал, зображені потворами. Смерть Максима сприймається як перемога над злом. В'язень встигає ударити ката-санітара і гине від помсти – убивчого уколу у відповідь. С. Процюк стисло й проникливо опоетизував відхід свого героя. Вдалося це за допомогою поетичних символів: «Над небом сірого радянського міста поволі сходила сумна одинока зірка» [5, с. 225]. Зображення дійсності в романі «Травмам не можна помирати» з одного боку реалістичне, засноване на фактах, з іншого – романтизоване, з рисами усної поезики. Перше демонструє травми без компромісів, констатує, закарбовує в пам'яті складні й неприємні процеси минулого. Друге створює художність, естетичне сприйняття правди через асоціації, образне розширення уяви.

Події й образи роману Б. Крамера «Зламани сходи» художньо вимислені й добре лягають в основу детективного роману. Розповідь про засекречену психіатричну лікарню – це інтригуюча історія з розгадкою сорокарічної таємниці зникнення людини, з викриттям антигуманних злочинів лікаря-психіатра та з інтимними родинними спогадами. Пошуки Юрієм Холоденком свого батька Петра наштовхуються на страшну правду про експериментальну психіатрію в СРСР. Дослідам підлягали ті, хто мав «схильність до вільнодумства й протесту» [4, с. 72–73]. Так зване «лікування» полягало в зміні мислення, уявлень про дійсність, стиранні пам'яті. Художня реконструкція травми минулого зосереджена на розкритті діяльності катів, що називали себе лікарями: «Професор Цуркан експериментував зі своїми злочинцями, ніби з мишами. Обплутував їх дротами й бив струмом. Перед тим садив в ізолятор і обчіплював стіни плакатами. «Люби Вітчизну, як маму рідну». «Кажі тільки правду». «Слухайся старших»... Куди злочинець не поверне очі, там написи. Потім удар струмом і хрип та слина з рота...» [4, с. 72–73]. Б. Крамер показав жахливі картини знущань над людьми, акцентував увагу на радянських ідеологічних чинниках такого свавілля. Трагічні обставини в романі посилені важкими переживаннями головного героя: він знаходить батька, але той давно втратив пам'ять. Індивідуальна травма однієї родини охоплена колективною травмою покоління – великим забуттям минулого, ламанням історичної правди. Відповідно до авторського задуму зробити оптимістичний фінал важлива роль відводиться оригінальному образу – пісні. Це популярна в 70-х роках ХХ століття «Stairway to Heaven» («Сходи в небо») групи «Led Zeppelin». Юрій Холоденко вмикає музику для батька і стається диво: «На батьковому лиці ... з'явився рум'янець. Попустилися стиснуті губи. Вилиці зарухались, ніби він мав ось-ось щось сказати...» [4, с. 234]. Зображення важкої теми в романі Б. Крамера «Зламани сходи» має свої особливості: використання детективної канви, реконструкція минулого, зображення інтимних переживань, надання важливого значення художнім деталям – ретроречам та ретромузиці.

У книзі К. Кирилової «У павутинні безуму» тема каральної психіатрії охоплена докладно й достовірно. Показано лікування-тортури, жорстокість медперсоналу, жахливість умов перебування в'язнів. «...Якщо пацієнт голосом кличе, членороздільно, не реагуй... Він тебе благатиме, проситиме, заклинатиме – не ведися», – пояснює лікарка медсестрі. – «А ось коли вже нелюдським голосом починає стогнати, мукати, вити – тоді можеш перевірити» [3, с. 31–32]. Водночас авторка обирає особливу форму ретрансляції подій – шпигунський роман. Ідеться про часи Холодної війни на початку 70-х років. Уся увага зосереджується на небезпеках героя, що виконує надскладне завдання. Американський офіцер ЦРУ має «витягти» з психлікарні радянського розробника термоядерної протиракети Олексія Голубова, який несе покарання через спроби протистояти використанню свого ж смертоносного виробу. Ще одна лінія сюжету – любовна. Американцю допомагає медсестра Ірина Красильникова і між ними зав'язуються палкі, хоча й безперспективні стосунки. Динамічність подій зі шпигунськими небезпеками й таємницями компенсують драматизм осмислення важкої правди про страхи

каральної психіатрії. Авторка вибудовує епізоди, в яких розгортаються плани викрадення особливого пацієнта: проникнення американця в закритий медичний заклад, вивчення особливостей охорони, змін персоналу, прогнозування поведінки в'язня-пацієнта тощо.

Важлива роль у романі відведена українському дисиденту Вікторові Бутку, якому довелося перенести всі жахіття репресивного «лікування». Саме завдяки йому американські спецслужби змогли знайти і вивезти з СРСР Олексія Голубова. Сюжетна лінія, пов'язана із українським дисидентством, має документальну основу, демонструє реалії політичного протистояння між колоніалізмом і свободою. Віктор Бутко – прототип Віктора Давидова. Про ідею написання роману К. Кирилова говорить наступне: «Мені пощастило тісно поспілкуватися з людьми, які пройшли спецпсихлікарні... Віктор Давидов залишив дуже яскраві спогади про різні види цих «спб»... я була вражена цілим пластом страшних репресій, людей знищували зсередини, калічили, і про це знають лише вузькі спеціалісти» [2]. Ця тема доповнює картину тоталітарної дійсності в Радянському Союзі, життя, в якому, за словами героїв, – «павутиння безуму» [3, с. 293]. Зображення важкого введено в сплетення багатьох проблем, пов'язаних з історією, мораллю, соціумом, побутом тощо. Усе перебуває в динаміці подій, перехрещеннях конфліктів, емоційних переживаннях, втримуючи усвідомлення трагічного в площині естетичного.

Тож художня репрезентація однієї з найбільших травм радянського минулого, каральної психіатрії, має особливі риси. Автори орієнтуються на факти, а вимисел урізноманітнюють специфікою жанрів, образотворенням, естетикою. Відповідні жанрові різновиди для цієї теми – художньо-документальний роман, детектив чи шпигунський роман. Велике значення мають засоби художнього наповнення дійсності – інтертекст, точні описи приміщень і будівель, психічних станів людей, конфліктів, знакових деталей, введення фольклорних мотивів, сновидінь, марень, екскурсів; використання прийомів естетичного мовлення – метафори, порівняння, антитези, символи. Важка тема в художніх текстах показана достовірно й доступно. Письменники не цураються розповідати про страшне, бо ж страх – це природна емоція, яка викликає реакції захисту від небезпеки. Ефект зображення жахів спрацьовує на запам'ятовування фактів та переосмислення минулого.

Література

1. Епштейн М. По той бік совка. Політика на межі гротеску. Київ : Дух і літера, 2016. 320 с.
2. Довгайчук Ю. «У павутинні безуму». URL : <https://cutt.ly/h116dy6>.
3. Кирилова К. У павутинні безуму. Київ : Дух і літера, 2019. 296 с.
4. Крамер Б. Зламани сходи. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 240 с.
5. Процюк С. Травам не можна помирати : роман. Київ : Легенда, 2017. 256 с.
6. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.

